

nek házassága és két gyereke volt, de közös barátukat, a szeretőjét nem akarta megcsalni Rousseau-val, nagyon is világossá válik, hogy ennek a szentimentalizmusnak a gyökerei a társasági életben vannak, végső soron a társasági játékszabályok előtt való nyomorúságos meghódolás kap itt poétikus „megdicsőülést”. S ha belegondolunk, hogy az érzelmeket kultiváló, látszólag irracionális erőkkel kacérkodó Rousseau milyen félelmetes racionalizmussal építi ki a társadalmi szerződés érvrendszerét, hogy századára jellemző módon a lakosság és terület számarányának megfelelően mintegy matematikai modelljét ajánlja az egyes társadalmak számára kívánatos államformának, akkor is láthatjuk, mily nehéz Rousseau viszonyítása kora felvilágosodásához.

Ludassy Mária kitűnő és elgondolkodtató utószava, akárcsak korábbi tanulmányai, inkább a dichotomikus felfogás felé hajlanak. Kérdés, vajon a korábbi tudományos divathoz való kötődésről van-e szó nála, vagy már az előbb-utóbb szinte szükségszerűen az ellenkező irányba kilengő tudományos divatinga előrelépéséről. Mindenesetre az a tény, hogy érveivel az idézetek többnyire olyan Rousseau-művekből merítette, melyek e könyvben nem olvashatóak, azt a gyanút kelti, hogy kötetünk tanulmányai alapján némileg bonyolultabb és összetettebb Rousseau-képet is ki lehetett volna alakítani. (*Magyar Helikon*, 1978.)

CSETRI LAJOS

A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni

BENKŐ SAMU BESZÉLGETÉSEI KÓS KÁROLYAL

Megszoktuk rohanó korunkban a riportkönyveket s interjúköteteket, köztük az igazán jókat is. Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal azonban másfélék. Itt nem az idővel és hellyel való takarékoskodás határozza meg a tömörebb formát, s nem is a divatos dokumentumigény kielégítése készlet dialógusra. Soha nem siet ez a szép kicsi könyv, és úgy hiteles, hogy semmi köze a divatos dokumentumrealizmus-hoz, bár a diskurzusok mindig mintaszerűen tömörek és dokumentumokban sincsen hiány. Benkő Samunak azonban ez a könyve is, akár a *Bolyai János vallomásai* és a *Murokország*, a műfaj mércéjével alig vagy egyáltalában nem mérhető, szokatlan és eredeti írás. *A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni*ben maga Kós Károly szól hozzánk, eltéveszthetetlenül Kós Károlyul, de egy nagy történész évszázadokra nyíló értékrendje szerint. Benkő Samu Kós Károlya úgy diskurál, olyan természetesen, mint ahogyan egykor író barátaival tehette volt, mikor kártyapartijuknál gíbicelt, és egyszerű, nyugodt mondatai olyan súlyos sorsgondokat görgetnek, mint Bolyai János zaklatott följegyzései az *Údutan*hoz. Magatartás megtestesítője Kós Károly, magatartása, amit Benkő szeret és vállal; magatartása, amit olyanként mutat meg, hogy azt nem lehet nem vállalni. Ezért azután valamiképpen vallomások ezek a diskurzusok, s nyilván nem csak Kós Károlyé és Benkő Samué.

Észrevette már Huszár Sándor s megdicsérte a *Hét*-ben azt a pompás képet, ahogyan Benkő Samu Kós Károllyal volt beszélgetéseinek könyvét indítja: „A városháza táján egy kétkerekű kordén hajtott mélyen magába merülve. Egyik kezében a gyep-lőt fogta, másikban korbácsot tartott, s azzal tempósan legyezgette, vagy inkább simogatta egyenletesen poroszkáló lovát. Az idő már hűvös lehetett, mert posztóból

készült barna útiköpenyt viselt. A késő őszi napsugár meg-megcsillogott bozontos bajusza ezüst szálain.” Datálja is az élményt: úgy 1943 táján láthatta így Kolozsvárt Benkő Kós Károlyt, s megmagyarázza, hogy a kép azért kiváló, „mert együtt tartalmazza a Kós-jelenség két alapvető vonását: a meglepőt és a természetest”. Csakhogy ez a (tán tényleg a „regényes” Kós Károlyt felvillantó) kép folytatódik, s azonnal azt a Kós Károlyt látjuk, akit 1945 nyarán Móricz-kollégisták hívtak, hogy segítsen rendbehozni Mátyás király szülőházát, amit éppen akkor foglaltak el kollégiumnak. „Jött szívesen. A kapualjban vártuk, s alig fogott kezét velünk, már pattogtak ajkáról a kemény tömönatok, melyek a tennivalókat sorjázták. A restaurálási tervek készítésekor — mondotta — ő mindenre gondolt, csak éppen arra nem, hogy ebből a középkori polgárházból valaha diákokthozon lesz. Valójában nem is alkalmas erre, de ellakhatunk benne egy darabig, ha a legszükségesebb munkát elvégezzük.” Nekünk, akik itt Magyarországon ocsúdtunk akkortájt, s reménykedtünk (száz évvel azelőttinél is sóvárgottabb) népek tavaszában, meglepően és természetesen — tehát óhatatlanul — idéz ez a kép egy másik nagy magyart, akinek bozontos bajusza ezüst szálain ekkortájt már úgyszintén meg-megcsillogott az őszi napsugár. Igen, Veres Péterre emlékeztet ez a Kós Károly, s a diskurzusokban most már mindig a „sültrealistát” halljuk, nem a regényes alakot. A való élet pontos érzékelőjét és hív értékelőjét, korszerűség és hagyomány ellentéte fölött az itt-lét evidenciáját keresőt, aki tudja jól, hogy „az idővel nem lehet kibabrálni, mint ahogy általában nem lehet a természettel. Felborultak az emberek közötti régi kapcsolatok, és teljességgel megváltozóban van az ember és a természet közötti viszony. Ennek így be kellett következnie. Most már csak az a kérdés, hogy okosan tájékozódunk-e és tudunk-e új, a réginél jobb kapcsolatot teremteni emberekül egymás között és a természettel. Az életformában kell megtalálni az emberit”. Vagy ahogyan a dolgok helyükre tevéséről mondotta Benkőnek a könyvművészet ürügyén: „A művészetekben már régóta nagy változások vannak. Felforgatnak mindent. Ez nem lenne baj. De az már baj, hogy a dolgokat nem tudják a helyükre tenni. Itt van például a könyvművészet — hát tudni kell, hogy vannak változhatatlan dolgok. A könyvgrafikában például az, hogy a könyvet azért csinálják, hogy olvassák. Ennek a pusztá ténynek a könyvcsinálás egész folyamatát alá kell rendelni.” Az első délelőtti beszélgetés grafikáról, könyvművészetéről, saját élete példájával mutatja meg, hogyan talált rá az ehhez nélkülözhetetlen élményre az erdélyi népeletben. A második beszélgetés pedig a földművelésben mutatja meg a dolgok helyükre tevőjét. Ugyanis Kós Károly nem műparaszt-nak ment Sztánára és mégcsak nem is választott magának „falusi életformát”. „Én mindig értelmiségi életformát éltem”, válaszolja nagyon határozottan Benkő kérdésére; s csakugyan, ebből az egész Kós-életmű szempontjából fontos beszélgetésből (amit — jegyzi meg Benkő — Kós Károly „kilencvenedik születésnapjára készülve kért Ilia Mihály, a szegedi Tiszatáj akkori kiváló szerkesztője”) éppen az derül ki, hogy miként teremthet, akár igen rossz körülmények közepette, ész, munka és tudás a helyi paraszti hagyományokba simuló korszerű földművelést. „Izgatott — mondja —, hogy az uradalmakban már alkalmazott modern gazdálkodást miképpen lehet megahonosítani a kicsi gazdaságokban is. Én kezdettől fogva modernül igyekeztem gazdálkodni, berendezkedni.” Gépeket hozatott, s a helynek megfelelő szarvasmarhákat és lovakat honosított meg. Rossz földeket vásárolt, megjavította, s aztán elcserélte, hadd terjedjen a tudás. De kicsi mintagazdasága példájával is tanított, s az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület keretében is tevékenykedett, elsősorban természetesen mint építész: „korszerű istállók, ólak, színek, állások, jászlak, silók terveit” készítette. S milyen remek realizmussal válaszol a kérdésre, hogy a földművelésnek, kertészkedésnek volt-e valami hatása írói munkásságára: „Valami csak kellett hogy legyen. Tudtam, hogyan él, miképpen gondolkodik a földműves ember. Ezt én belülről ismertem meg, megírhattam hitelesen. Ennyiben tehát volt hatása.” S aztán önkéntelenül terelődik a szó a sztánai kísérletről a modern lakótelepek tömbházaiba zsúfolt életre, és Benkő Samunak természetesen Bolyai János jut eszébe: „Az emberiség gondja-baja felett meditáló Bolyai János az *Údvtan* című utópiáját írva azt ajánlotta embertársainak, hogy mindenki, foglalkozásra való tekintet nélkül, végez-

zen napi kétórai földművelő munkát. Az ellátáson kívül test és lélek egészsége kívánna ezt így. Bolyai tanácsa talán ma időszerűbb, mint ötven évvel ezelőtt?

— Feltétlenül, mert a természettől való elszakadás akkor még a kezdet kezdetén tartott. De látod, a zseniális elme észrevette, hogy baj van, s hogy még nagyobb baj lehet. Jelezte a veszedelmet. Kilencven esztendővel a hátam megett csak azt mondatom, hogy minden embernek külön-külön meg kell teremtenie a harmóniát maga és a természet között.”

Ettől a megteremtett harmóniától sugárzik az *Őszi beszélgetés Erdély köveiről*. Az építész Kós Károly hosszú művészettörténeti monográfiákat pótló tömör mondatokban összegezi, miként teremtettek az itten élők önálló és teljes értékű helyi variációkat Európa nagy építészeti stílusaiából; miként egyszerűsödött a későn ideérkező gótika a román szervesen folytatató és föltűnően időtálló autochton erdélyi formává, s miként vetette meg az építőmesterség alapját széles népi méreteken. „A nép beleélte magát. A reneszánsztól később inkább díszítőelemeket vett át, de az épület egészében maradt inkább gótikusnak.” S ugyanígy erdélyivé honosodott és egyszerűsödött később a barokk is. Már ide egyszerűsödve érkezett, „minél keletebbre jött, annál szimplább lett. És annál inkább összefonódott a korábbi stílusokkal, melyek akkorra már népi mesterek keze nyomán mindenütt elterjedtek”. Itt lassú átmenetben ötvöződtek a stílusok, s a barokk is felszívódott a népi építészetbe. És átmenet, ötvöződés, felszívódás, egymás mellett élés megtartó dinamikáját figyeli meg és becsüli Kós Károly az emberekben is. Transzilvánizmusa ifjúkori, még jóval az első világháború előtti élményeiből származik, amikor fiatalon megtanulta érteni a valódi erdélyi etnikai viszonyokat s egyformán becsülni románok, magyarok, szászok szerepét Erdély történelmében. „Visszamentem — mondja — korábbi korszakokba is, egészen Budai Nagy Antalig, a kolozsmonostori egyezményig. A három rendi nemzet mellett én megláttam a románságot is. Nekünk jóban kell lennünk. Egészen fiatalon jutottam erre a konklúzióra.” S amikor Benkő Samu a polgári és demokratikus hagyományok állítólagos honi hiányáról (a mai historiográfia egyik rögeszméjéről) faggatja, akkor is ugyanilyen történeti és empirikus éleslátással válaszol: „Hát ez egy nagy tévedés. Nekünk igenis vannak demokratikus hagyományaink. S nem is akármilyenek. Én most nem beszélek a régi erdélyi városi polgárságról, amellyel én ismerkedtem meg, az iparosokról, kisiparosokról, kereskedőkről... Nagyszerű polgárok voltak azok, jómódúak s jó szakemberek. Értelmesek.” S ugyanígy a régi falusi életnek is megvannak a maga demokratikus öngazgató hagyományai. „Itt a polgári község és az egyházközség maga intézte a dolgait. A főszolgabíró rendszerint csak az utak javítását dirigálta nekik, hogy az urak kényelmesen kocsikázhassanak... Aztán ez a kalotaszegi nagyon értelmes, művelt nép, itt minden faluban régóta van iskola. S a kolozsvári középiskolákba is be-beadták innen az apák a gyermekeket. S aztán ezek az iskolázott emberek igényelték, hogy községtanácsban és presbitériumban maguk intézzék dolgaikat.”

Benne magában is efféle igény és demokratikus hagyomány élhetett, ez készítette újra meg újra, hogy beleszóljon a közügyekbe. Utolsó beszélgetésük erről a közéleti Kós Károlyról mond el fontos adatokat, s mutatja be szívós munkáját a szörnyű háború utáni újjászületésben. „Honnan merítette az erőt — kérdi Benkő Samu —, hogy részt vegyen a romok eltakarításában, az újjáépítés munkájában?”

— Hát onnan, hogy én az életet világeletemben nagyon reálisan néztem. És innen a földről néztem, a szülőföldről. Azt is tudtam, hogy az élet nem áll meg. A nép, az itt él tovább és szüksége van az értelmes beszédre, a vele törődő okos szóra. Nekem életprogramom volt, hogy innen nem tágitok.” Ezért élte a legszebb életet, amit el tudott magának képzelni, ezért próbált meg újra meg újra makacs következetlenséggel otthont teremteni a világban, bár tudta, hogy az „valójában nem is alkalmas erre, de ellakhatunk benne egy darabig, ha a legszükségesebb munkákat elvégezzük. Mégpedig a két kezünkkel...” (*Kritérium*, 1978.)

VEKERDI LÁSZLÓ